

รวบรวมโดย กฤตพล (เชียงนง) ศาลางาม

เลขานุการกรมช่างไทย

E-mail : chiang_nowong@hotmail.com

โทรศัพท์ 08-3469-9945

เรื่องย่อเกี่ยวกับการโปนช่าง (คล้องช้าง) ของชาวทวายสุรินทร์

3000 ปี ก่อนพุทธศักราชชุมชนโบราณตั้งถิ่นฐานบริเวณลุ่มแม่น้ำมูล พบหลักฐานเครื่องปั้นดินเผาสีขาวยในเขตอำเภอชุมพลบุรี และแหล่งถลุงโลหะ ส่วนบริเวณเทือกเขาพนมดงรักเป็นที่ตั้งของชุมชนที่สืบเชื้อสายจากชนเผ่ามุนด์ (Munda) ซึ่งอพยพมาจากเชิงเขาหิมาลัยตามลำน้ำโขง คนกลุ่มนี้มีทักษะในการจับและฝึกช้าง สันนิษฐานว่า คือ ชาวทวายในเขตประเทศลาวและไทย

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ปี พ.ศ. 2200 ชาวทวายได้อพยพเคลื่อนย้ายเดินทางแสวงหาทำเลตั้งถิ่นฐานที่สงบและอุดมสมบูรณ์ กระจายอยู่ตั้งแต่เมืองอัตปือ แสนปาง ในอาณาจักรล้านช้างบางส่วนก็อพยพเคลื่อนย้ายกระจายอยู่ทั่วไปในอาณาจักรเจนละบก (ภาคอีสานตอนล่างในปัจจุบัน)

หมู่บ้านช่างบ้านตากกลางและหมู่บ้านช่างเคียง ในเขตตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ ดินแดนแหล่งอารยธรรมโบราณแห่งลุ่มน้ำมูลที่อุดมสมบูรณ์ได้ด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหารทางธรรมชาตินานาชนิด ชาวทวายหลายชีวิตได้อาศัยอยู่ร่วมกันอย่างให้อภัย ในระบบพึ่งพาอาศัยกัน เป็นเวลาหลายชั่วอายุคน ในภูมิปัญญาชาวบ้านสอนลูกหลานให้เคารพในกฎของธรรมชาติไปลา มาไหว้ ทุกคนต้องถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด การเคารพช้างก็เท่ากับเคารพศาลปะกำ การเคารพศาลปะกำ ก็เท่ากับเคารพบรรพบุรุษ คนกับช้างเปรียบเสมือนสมาชิกในครอบครัว มีความผูกพันกันอย่างแนบสนิท ตามฐานะอายุของช้างและคน ถ้าช้างมีอายุมากกว่าก็เปรียบช้างเหมือน พี่ พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ถ้าช้างมีอายุน้อยกว่าก็เปรียบช้างเหมือน น้อง ลูก หลาน หากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งต้องสูญเสียหรือล้มตายไป ผู้อยู่ก็เสียใจเป็นธรรมดา สุดท้ายก็ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ตามฐานะ

ชาวทวายเป็นชนกลุ่มน้อยที่มีศิลปวัฒนธรรมเป็นของตนเอง รักสงบ สามัคคี เป็นคนมีระเบียบวินัย มีเอกภาพในสังคม ความโดดเด่นที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว คือ ความอลังการอันน่าอัศจรรย์ผสมผสานระหว่างคนกับช้างและมีความสามารถพิเศษ คือ การจับหรือคล้องช้างป่า มาฝึกหัดและเลี้ยงไว้ใช้งาน

ชาวทวายจะจับช้างป่าด้วยวิธีการแทรกโปน คือ การนั่งคอช้างต่อ(ช้างบ้าน)ไล่ช้างป่า แล้วให้เชือกหนังปะคำคล้องเท้าช้างป่า ผู้มีความสามารถในการโปนช้าง เรียกว่า หมอช้าง แบ่งออกเป็นระดับต่างๆ ระดับสูงสุดเรียกว่ากำลวงพืดหรือครุบาใหญ่ รองลงมาเรียกว่า หมอสะดำ หมอสะเตียง และหมอจา ตามลำดับ ส่วนผู้ช่วยหมอช้างในการออกจับช้างป่า เรียกว่า มะหรือควาญช้าง ชาวทวายจะเรียกช้างป่าว่า เทวะดา เมื่อจับช้างป่ามาได้แล้วจะนำมาฝึกเป็นช้างบ้านเรียกว่า อาเจียง หมอช้างจะใช้ภาษาพิเศษในการออกโปนช้างป่า เรียกว่า ภาษาผีปะกำ

หมอช้างชาวทวาย ได้สั่งสมประสบการณ์ในการโปนช้าง จากรุ่นสู่รุ่นสืบทอดกันมายาวนานนับพันปี ทำให้เกิดความรู้ทางคชศาสตร์ คชเวชอันน่าอัศจรรย์ยิ่ง มีคุณค่าแก่การสรรเสริญและอนุรักษ์ไว้ให้เป็นมรดกของลูกหลานและของชาติสืบไป

ในอดีตชาววกยกลุ่มนี้จะมีอาชีพหลัก คือ การออกไปจับช้างป่ามาเป็นสัตว์เลี้ยง ฝึกหัดไว้ใช้งานในครอบครัว รับจ้างบรรทุกสัมภาระสิ่งของต่างๆ ใช้ในศึกสงครามเมื่อยามที่ชาติต้องการ และขายไปบางส่วนเมื่อมีความจำเป็นทางการเงิน ชาววกยจะออกจับช้างป่าปีละ 2-3 ครั้งๆละ 2-3 เดือน ส่วนการทำงานนั้นจะทำงานเล็กน้อยเพียงแต่พอยู่พอกิน

ก่อนออกเดินทางไปคล้องช้างป่าแต่ละครั้ง กำลังพลหรือครุบาใหญ่จะดูฤกษ์ยาม โดยกำหนดวันออกเดินทางในวันที่ถูกขามยามดี แล้วจะแจ้งให้หมอช้างและมะช้างได้ทราบวันเดินทางล่วงหน้าประมาณ 20-30 วัน จากนั้นบรรดาหมอช้างและมะช้าง ก็จะแจ้งความจำนงกับกำลังพล และจัดหาจัดเตรียมอุปกรณ์คล้องช้าง สัมภาระและเสบียงอาหารให้พร้อม

ก่อนถึงกำหนดวันออกเดินทางประมาณ 7 วัน กำลังพลจะนัดประชุมหมอช้างและบริวาร รวมพลที่มีความพร้อมทั้งช้างต่อ อุปกรณ์คล้องช้างป่า เมื่อพร้อมหน้ากันแล้วก็จะทำพิธีบวงสรวงเช่นไหว้ผีปะกำ ณ โรงเรียนประจำบ้านกำลังพล เมื่อเสร็จพิธีแล้วหมอช้างก็จะแยกย้ายกันกลับบ้านของตน หมอช้างที่ได้รับการแยกก็จะนำบริวารของตนไปเช่นผีปะกำ ณ โรงเรียนผีปะกำของตนอีกครั้ง

เมื่อถึงกำหนดวันออกเดินทางและได้ฤกษ์ยาม กำลังพลหรือครุบาใหญ่และบริวาร ก็จะนำขบวนช้างต่อออกจากหมู่บ้านไปอยู่ ณ จุดนัดพบนอกหมู่บ้านตามฤกษ์ยามของตนเพื่อรอบริวาร พร้อมทั้งเป่าขังเป็นสัญญาณให้ทราบการออกเดินทาง บรรดาหมอช้างและบริวารก็จะเคลื่อนขบวนช้างของตนไปสมทบกับกำลังพลตามฤกษ์เวลาของตน ซึ่งแต่ละคนมักได้ฤกษ์ไม่ค่อยตรงกัน

ชาววกยอาเจียงมีความเชื่อในโชคลาง เครื่องรางของขลัง และฤกษ์ยามยิ่งนัก พวกเขาเชื่อว่ามีความลึกลับที่จะบันดาลให้มีผลดี ผลร้ายต่อพวกเขา อันเป็นผลมาจากอำนาจของ ยี่ะจีวะ หรือ วิญญาณของบรรพบุรุษ จึงต้องทำพิธีเช่นผีปะกำก่อนออกเดินทางไปพนช้างป่าจึงจะทำให้ประสบผลดี

เมื่อทุกคนที่จะไปพนช้างป่าในครั้งนี้มาพร้อมหน้ากัน ณ จังลมที่พักนอกหมู่บ้านแล้ว กำลังพล ก็จะห้ามไม่ให้ติดต่อกับทางบ้านเป็นเด็ดขาด แต่ทางบ้านมาติดต่อได้ ทุกคนจะต้องเข้าปะกำ ภาษาที่ใช้ในการติดต่อสื่อสารก็เป็นภาษาผีปะกำเท่านั้น จะพูดภาษากวยที่เคยใช้ไม่ได้ หากละเมิดก็จะเป็นการผิดผีปะกำและจะเป็นอันตรายทำให้เจ็บไข้ได้ป่วย และไม่มีโชคลาง จากนั้นก็จะทำพิธีปะชิหมอช้าง

พิธีปะชิ

เป็นพิธีกรรมที่กำลังพลและบรรดาหมอช้าง ทำพิธีแต่งตั้งมะช้างและบริวารให้เป็นหมอช้าง เป็นพิธีกรรมที่กระทำก่อนออกเดินทางไปคล้องช้างป่า มะช้างและบริวารได้รับการแต่งตั้งก็จะได้เลื่อนเป็นหมอช้างได้อย่างภาคภูมิใจและมีสิทธินั่งคอช้างต่อได้ เป็นการเพิ่มกำลังพลในการคล้องช้าง และเพิ่มความคล่องตัวในการเปลี่ยนตัวคนนั่งคอช้างต่อ ถ้าหากว่าหมอช้างที่ผ่านการปะชิแล้วสามารถคล้องช้างป่าได้ตามจำนวนที่กำหนดก็จะได้รับการเลื่อนขึ้นเป็นตำแหน่งหมอช้างตามลำดับ ถ้าหากว่าคล้องช้างป่าไม่ได้ ก็จะเป็นแค่หมอจาไม่มีสิทธิเลื่อนขึ้นเป็นตำแหน่งหมอสะเดียง หมอสะดำได้ ในขณะเดียวกันถ้าหากว่ามะช้างซึ่งไม่ผ่านพิธีปะชิแต่สามารถคล้องช้างป่าได้ก็ไม่มีสิทธิได้รับเรียกว่าเป็น หมอช้าง จะเป็นได้แค่มะช้างเท่านั้น

หลังจากเสร็จพิธีปะชิแล้ว ก็จะทำพิธีปะชะให้บริสุทธิ์ หลังจากนั้นกำลวงพืดก็จะบอกไปยังลูกเมียที่อยู่
ทางบ้านกับ ก๊อดมะณี บุคคลที่กำลวงพืดอนุญาตให้ติดต่อกับทางบ้านได้ว่า ให้มาแต่เช้าก่อนวันออกเดินทาง
หนึ่งวัน

วันรุ่งขึ้นก่อนวันออกเดินทาง 1 วัน เมื่อลูกเมียของกำลวงพืด หมอช้างและบริวารมาพร้อมหน้ากัน ณ
จ้งลมที่พักนอนหมู่บ้าน จากนั้นกำลวงพืดก็ประกาศจัดตำแหน่งของหมอช้างแต่ละคน ว่าใครอยู่ตำแหน่งไหน
ให้ผีปะการับทราบและประกาศต่อไปอีกว่า การไปคล้องช้างครั้งนี้มีหมอช้างแต่ละตำแหน่งกี่คน แต่ละคนมี
บริวารเท่าใด มีช้างต่อทั้งหมดกี่เชือก โดยกำลวงพืดจะพูดภาษาผีปะกำตลอดพิธี จากนั้นก็จะทำพิธีส่งลาภกัน
ตอนท้ายของพิธีนี้กำลวงพืดก็จะบอกกฎข้อห้ามและข้อปฏิบัติทั้งผู้อยู่ทางบ้านและผู้ไปคล้องช้างให้ทราบและ
ถือปฏิบัติ

วันรุ่งขึ้น ครั้นได้ฤกษ์ยามกำลวงพืดจะเป่าซังให้สัญญาณเคลื่อนขบวน ให้กองคาราวานช้างกองอื่นๆได้
ทราบ ช้างกำลวงพืดจะเดินหน้านำขบวนก่อนตามด้วยบริวาร ปีกขวาเป็นของกลุ่มหมอสะดำ ปีกซ้ายเป็นของ
กลุ่มหมอสะเตียงตามด้วยบริวารของตน

อุปกรณ์สำคัญในการคล้องช้าง หรือโพนช้างนั้นประกอบด้วยเชือกหนังปะกำ ไม้คันทาม ทามคอ โยง
เตอะ ไม้งัก สลก ชะนั๊ก กาลัน และซังที่ใช้เป่าให้สัญญาณสื่อสารกัน เป็นต้น

คณะโพนช้างจะประกอบด้วย

1. กำลวงพืด หรือ ครุบาใหญ่ คือ ผู้มีประสบการณ์จริงในป่าดงมาอย่างโชกโชนเป็นหมอสูงสุดโดยแต่
ละพื้นที่จะมีเพียงคนเดียว ถือเป็นเจ้าเถื่อนสามารถประกอบพิธีทุกอย่างนามของพระครูได้ โดยทั่วไปจะคล้อง
ช้างป่าได้ ตั้งแต่ 10-15 ตัวขึ้นไป

2. หมอสะดำ คือ ผู้มีประสบการณ์จริงในป่าดง และคล้องช้างป่าได้ตั้งแต่ 6-10 ตัวขึ้นไปและได้รับ
การแต่งตั้ง

3. หมอสะเตียง คือ ผู้มีประสบการณ์จริงในป่าดง และคล้องช้างป่าได้ตั้งแต่ 1-5 ตัวขึ้นไปและได้รับ
การแต่งตั้ง

4. หมอจา หรือ หมอจำ คือ ผู้มีประสบการณ์จริงเคยออกโพนช้างป่ามาแล้ว ผ่านพิธีปะชิแต่คล้องช้าง
ปายังไม่ได้

5. มะ หรือ ควาญช้าง คือ ผู้ช่วยหมอช้างจะนั่งอยู่ตอนท้ายของช้างต่อทุกเชือก โดยทั่วไปจะเป็นชาย
หนุ่มหน้าใหม่ที่เพิ่งจะไปคล้องช้างป่าครั้งแรก ยังไม่ผ่านพิธีปะชิ

เมื่อถึงบริเวณป่าดงซึ่งเป็นแหล่งที่อยู่ของช้างป่า กำลวงพืดก็จะทำพิธีเบิกไพรจากนั้นก็หาที่พักที่มี
ความเหมาะสม ใกล้กับแหล่งน้ำ

เมื่อหาจุดที่พักได้แล้ว กำลวงพืดก็จะสั่งให้หมอสะดำออกเดินทางไปเสาะหาแหล่งที่อยู่ของป่าว่าอยู่ที่
ใดบ้าง โดยสังเกตจากเสียงร้องของช้างป่า รอยเท้า มูลช้าง หรือต้นไม้ที่ช้างหักลงมา หรือถูกเหยียบ หรือพบ
ลานกว้างอันเป็นที่พักนอนของช้าง และหากต้นไม้ไถ่เป็นเครื่องหมายจำทางกลับ แล้วกลับมาแจ้งกำลวงพืด
การไปสอดแนมดังกล่าวภาษาผีปะกำเรียกว่า อัมโพนทะวะดา

เมื่อกำลังพืดได้รับแจ้งแหล่งที่อยู่ของช้างป่าแล้ว กำลังพืดก็จะนำบริวารช้างต่อทั้งหมดออกไปไล่จับช้างป่า โดยช้างต่อของกำลังพืดจะเป็นผู้เดินนำหน้า และบริวารจะเดินตามรอยเท้าของกำลังพืด การเดินเข้าหาช้างป่าต้องเข้าทางด้านใต้ลมที่ช้างป่าอยู่ โดยสังเกตจากคว้นบุหรี่ หมอช้างทุกคนต้องเชื่อฟังคำสั่งของกำลังพืดเพียงแต่ผู้เดียว และคอยสังเกตกำลังพืดตลอดเวลา มะช้างจะเฝ้ารอคอยด้วยความระทึกใจ นับเป็นเวลาแห่งความเป็นความตายเวลาแห่งการกำหนดชะตาชีวิตของตนเองโดยแท้ จะประสบผลสำเร็จสูงสุดได้หรืออาจตายได้ถ้าพลาดไป เมื่อกำลังพืดให้สัญญาณช้างต่อทุกเชือกก็จะไล่ต้อนจับช้างป่าทันที

เด็กหนุ่มสาวกวยอาเจียงทุกคน เมื่อเริ่มฝึกหัดคล้องช้างก็จะเป็นแค่ มะ ต้องรับใช้และฟังคำสั่งสอนของกำลังพืดและหมอช้างอย่างเคร่งครัด การคล้องช้างเป็นบทเรียนและบททดสอบให้เด็กหนุ่มผ่านขึ้นไปเป็นชายฉกรรจ์ ช้างป่าที่จับได้ คือ ประกาศนียบัตรความสามารถ ความกล้าหาญเป็นเกียรติแก่วงศ์ตระกูล เป็นของขวัญแก่สาวที่ตนรัก และเป็นบันไดก้าวไปสู่ฐานะที่สูงขึ้น

เมื่อคล้องช้างป่ามาได้แล้ว กำลังพืดก็จะทำพิธีปะชะ เป็นพิธีการการปัดรังควานไล่ผีป่าออกจากตัวช้าง ในพิธีจะใช้กิ่งไม้หรือผ้าขาวม้าปัดที่หลังช้างป่าพร้อมสวดคาถาภาษาผีปะกำ

เมื่อคณะหมอช้างได้ช้างป่าตามจำนวนที่ต้องการ และเห็นว่าเสบียงอาหารก็เหลือน้อยแล้วก็จะปรึกษากับคณะทั้งหมด สั่งให้ยกขบวนกลับหมู่บ้าน เมื่อถึงบริเวณป่าใกล้หมู่บ้าน ก็จะทำพิธีลาปะกำเมื่อเสร็จพิธีลาปะกำแล้ว ทุกคนก็สามารถพูดจาตามภาษากวยปกติได้ ทุกคนก็ออกจากกฎระเบียบที่เคร่งครัด ปฏิบัติตนได้ตามปกติคนทั่วไปแล้วเดินทางกลับเข้าสู่หมู่บ้านโดยเป่าซังตลอดเส้นทางที่เดินกลับ ถ้าหากว่าไม่มีโชคลากไม่ได้ช้างป่าก็จะกลับอย่างเจียมๆ ไม่มีการเป่าซังเป็นสัญญาณการกลับบ้าน

เมื่อกลับมาถึงหมู่บ้านแล้วก็จะหาฤกษ์ยามกำหนดวันทำพิธีเซ่นไหว้ศาลปะกำ ด้วยเครื่องเซ่นไหว้ที่ได้บนบานไว้ จากนั้นจะทำพิธีบายศรีสู่ขวัญช้าง และคณะหมอช้างที่ไปจับช้างป่า เสร็จแล้วก็เลี้ยงข้าวปลาอาหารแก่ผู้มาร่วมพิธี และทำการฝึกช้างให้สามารถใช้ในการปฏิบัติงานได้

ขั้นตอนการไปโพนช้าง

1. การจัดทำวัสดุอุปกรณ์ในการคล้องช้างป่า เช่น เชือกปะกำ ทามคอ สายโยง เป็นต้น
2. การฝึกซ้อมช้างต่อและฝึกหัดผู้ที่จะไปโพนช้างป่าให้มีความชำนาญ
3. การดูฤกษ์ยาม กำหนดวันออกเดินทางไปโพนช้าง
4. การจัดเตรียมเสบียงอาหารและสัมภาระที่จำเป็นในการโพนช้าง
5. การบวงสรวงเซ่นไหว้ศาลปะกำ ก่อนออกเดินทาง
6. เมื่อออกเดินทางไปจากบ้านแล้วทุกคนต้องเข้ากรรม คือ อยู่ในกฎระเบียบวินัยอย่างเคร่งครัดทั้งผู้ไปโพนช้างและลูกเมียที่อยู่ที่บ้าน จนกว่าผู้ไปโพนช้างเดินทางกลับ ทุกคนจึงจะออกจากเข้ากรรม
 - 6.1 ข้อห้ามและข้อปฏิบัติสำหรับผู้ไปโพนช้าง
 - 6.2 ข้อห้ามและข้อปฏิบัติสำหรับลูกเมียที่อยู่ที่บ้าน
7. การตั้งค่ายพักแรมนอกหมู่บ้าน 3 วัน เพื่อปะชิหมอช้าง
8. การจัดตำแหน่งหมอช้าง เช่น ครูบาใหญ่ หมอสะดำ หมอสะเตียง หมอจา และมะ

9. การเดินทางไปโพนช้างและเส้นทางไปโพนช้าง
10. การตั้งค่ายพักแรมระหว่างเดินทางและการตั้งค่ายพักแรมระหว่างโพนช้างป่า
11. การประกอบพิธีเบิกไพรเมื่อถึงป่าดงดิบแหล่งช้างป่าอยู่
12. การปะชะหมอช้าง ในกรณีทำหมอช้างหรือมะทำผิดกฎระเบียบ
13. การโพนช้างป่า
14. พิธีปัดรังควาญช้าง (พิธีไล่ผีป่าผีเขาออกจากตัวช้างป่า)
15. การผูกกล่ามช้างป่าที่โพนได้แล้ว
16. การฝึกช้างป่าในเบื้องต้น
17. การเดินทางกลับ และพิธีปะกำ
18. การแบ่งช้างที่โพนได้
19. การเก็บรักษาอุปกรณ์ในการโพนช้าง การเช่นไหว้ผีปะกำแก่นและรับขวัญช้างและหมอช้าง
20. การฝึกหัดช้างป่าที่โพนได้ให้รู้ภาษาและสามารถใช้งานในชีวิตประจำวันได้

ตำแหน่งและลำดับชั้นหมอช้าง

(เรียบเรียงโดยหอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ อุบลราชธานี)

ลำดับ ที่	ตำแหน่ง		ชื่อหมอช้าง (มีชีวิตอยู่)	ชื่อหมู่บ้าน	หมายเหตุ	
1	กำลวงพืด หรือครุบาใหญ่	คล้องช้างป่าได้ 10 ตัว ขึ้นไป	ปัจจุบันเสียชีวิตหมดแล้ว			
2	หมอสะดำ	คล้องช้างป่าได้ 6-9 ตัว และได้รับแต่งตั้ง	พ่อบุดดา หวมหวล	บ้านกระโพ	ปัจจุบันไม่สามารถ ล่าช้างป่าเพื่อ เลื่อนขั้นได้ เนื่องด้วยกฎหมาย ห้ามล่าช้างป่า	
			พ่อหมีว ศาลางาม	บ้านตากกลาง		
3	หมอสะเตียง	คล้องช้างป่าได้ 1-5 ตัว และได้รับแต่งตั้ง	พ่อบุญหมา แสนดี	บ้านกระเจา		
			พ่ออินทร์ แสนดี	บ้านโคกกุง		
			พ่อดำ ศาลางาม	บ้านตากกลาง		
			พ่อเถา ศาลางาม	บ้านตากกลาง		
			พ่อไอ้ะ ศาลางาม	บ้านศาลา		
4	หมอจา หรือ หมอจำ	ผ่านพิธีปะชี แต่คล้องช้างป่าไม่ได้	ในอนาคตจะเหลือเพียงหมอจาเป็นตำแหน่งสูงสุดเนื่องจาก ไม่สามารถล่าช้างป่าเพื่อเลื่อนขั้นได้เพราะกฎหมายห้ามไว้			
5	มะ หรือ ควาญช้าง	ยังไม่ผ่านพิธีปะชี				
